

TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞMENİN BAZI SOSYAL PROBLEMLERİ

Doç. Dr. Nusret EKİN

Sanayileşme hareketinin başlamasıyla toplumların iktisadî ve sosyal bünyesinde geniş ölçüde değişiklikler meydana gelmiş, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar dörtte üçü çiftçi olan milletler gayet kısa bir zamana sığan bir devre zarfında büyük değişmelere maruz kalmışlardır. "Bu değişim içinde geniş kitlelerin sosyal bakımdan kökleriyle alâkası kesilmiş ve tamamıyla başka yönlere sevk edilen seller gibi, endüstri bölgelerine ve şehirlere göç etmişler ve orada büsbütün yeni bir çalışma ve hayat şartlarının içine girmişlerdir. Her zaman endüstrileşmeğe bağlı olan şehirleşme olayı bu sosyal tabakaların yer değiştirmesinin şiddetini artırdı, aynı şekilde endüstrileşmeyle muntazam bir şekilde birlikte giden kuvvetli bir nüfus artması olayı da bu endüstrileşmeye yüksek bir dinamizmlik verdi. Eski millet düzeninde bulunmayan sınıfların sayısı iki nesil içinde milyonları buldu."¹ Bir yandan nüfus çok hızlı artarken, diğer yandan bazı endüstri merkezi olmuş şehir nüfusları da şiddetle artma eğilimi göstermiş ve kısa zamanda 5-10 misline varmıştır. Bu durumdan çıkarılacak sonuç şüphesiz köylerden endüstri bölgelerine kitle halinde göçlerin olduğudur. Aynı devrede çok kuvvetli doğum artışı gösteren bir çok köy, nüfus itibarıyla aynı kalmış ve nüfus fazlalarını hinterlandına dahil oldukları sanayi bölgelerine yollamışlardır.

"Şimdiye kadarki dünya tarihinin hiç bir kavimler göçünde böyle bir insan yığınının harekete geçmemiş olduğu güvenle söylenebilir; şüphesiz endüstri ile ilgili bu göç ayrı, ayrı bir çok insanın kaderi olarak meydana gelir, bir ırmak olmaktan çok derecikler halindedir". "Böylece bütün eski şehirler doğuşlarını olduğu kadar, sürüp gitmelerini de çarp-

1) FREYER, Hans; *Endüstri Çağı*; İstanbul Matbaası; İstanbul, 1964; s. 7.

lak topraklardan kopup gelenlere borçludurlar"². Böylece gelişen endüstrileşme hareketi içinde sanayi, köylerden nüfusu çekmek hususunda büyük bir rol oynamış ve bu surette büyük şehirler meydana gelirken, bir yandan da sanayi bu işgücüne dayanarak daha da gelişme imkânı bulmuştur. Zaten şehirler ötedenberi taşra mantıklarından gelen göçlerin ana hedefini teşkil etmişlerdir. Bu hareketler ilk zamanlar şehre yakın çevrede meydana gelmiş, hattâ ilk yıllarda geliş ve tekrar dönüş hareketleri sık sık görülmüştür. Fakat bütün bu hareketler her zaman şehirler lehine sonuç vermiştir. Dünya tarihinin bütün büyük sanayi şehirleri, taşradan gelen bu devamlı göçlerle beslenmiş, köyler bu göç hareketinin sebep olduğu kayıpları, çoğu zaman güçlüğü uğramadan doğum arışı ile karşılamışlardır. Bu suretle şehir nüfusu, genel nüfustan çok daha fazla sür'atle kabarmış, diğer bir deyişle şehir nüfusunun taşra nüfusuna olan oranı şehir lehine devamlı gelişmiştir.

1939 yılında Almanya'da yapılan bir araştırmada, bir büyük şehir nüfusunun üçte birinin yaşamakta olduğu ikamet yerinde doğmadığı, aksine olarak oraya göç ettiği ve bunlardan küçük bir kısmının yakın çevreden, diğerlerinin ise uzak mesafelerdeki köy ve kasabalardan geldiği tesbit edilmiştir. Tabiiyle bir kaç nesil ileriye gidildiği takdirde bu şehirde doğanlar oranının daha da azalması muhtemeldir³.

Esas itibariyle ziraat bünyeye sahip bir ülkede, belli bir miktardan fazla bir insanı muayyen bir sahaya yerleştirmek imkânsızlaşmakta, insanlar toprağa bağlı kaldıkça, nüfus kesafeti hudutlu olmaktadır. Halbuki sınıfl faaliyetler, büyük nüfus gruplarının muayyen bölgelerde yerleşmesine imkân vermektedir. Böylece şehrin varoşlarında kışlaya benzeyen kira evleri, büyük apartman blokları meydana gelmiştir⁴.

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan şehirleşme hareketleri bazan yavaşhıarak zamanımıza kadar varlığını devam ettir-

2) İbid; s. 20.

3) FREYER, Hans; Sosyolojiye Giriş; Ajanstürk Matbaası; Ankara; 1957; s. 115.

4) "Pamuk mensucat sanayi merkezi Manchester 1800 yıllarında oldukça büyük, 80 bin nüfuslu bir şehir iken, 1870 de bu nüfus 350 bine, 1930 da 750 bine çıkmıştır. Büyük demir endüstrisinin toplandığı Birmingham'ın nüfusu şu şekilde artmıştır: 1800 de 75 bin, 1870 de 340 bin, 1930 da 070 bin. Ruhr bölgesinde Gelsenkirchen 1840 da 400 nüfuslu bir köy iken, üç civar köyün katılması ve kömür maden ocaklarının işletilmesi yüzünden 100 bin nüfuslu büyük bir şehir haline gelmiştir".

İbid; s. 119.

miştir. İçinde yaşadığımız yüzyılda bu hareket yeni sanayileşmeye başlayan ülkelerde de görülmektedir. "Sanayileşme ne kadar hızlı olursa, şehirleşme de o kadar hızlı olmuştur. Bu vaziyet en bariz olarak S.S.C.B. de görülmektedir. Bu ülkede şehirlerin nüfusu 1926 da 26 milyon olup genel nüfusun %18 ini teşkil etmekte iken, 1939 da 56 milyona ve genel nüfusun %33 üne yükselmiştir"⁵. Bugün hatta şehirleşme derecesini bir sanayileşme kriteri olarak kabul edenler de vardır⁶. Bütün bu açıklamalar bizi şu noktaya götürmektedir. Genellikle sanayileşen bütün ülkelerde, endüstriyel hayat, âdeta miknatis gibi çekici bir faktör rolü oynamış, sanayileşmenin değişmez bir sonucu olarak şehirleşme meydana gelmiştir. Yeni teşekkül eden şehirlerin nüfusça beslenmesi hususunda tarım ve köy bir kaynak rolü oynamıştır. Nüfus veren bölgelerin ziraî bir karaktere sahip olması, bir yandan bunların doğurgamlıklarına fazla oluşu yüzünden nüfuslarını muhafaza etmelerine sebep olurken, diğer yandan ülke nüfusunun artmasına da yol açmıştır. Bu münasebetler çerçevesi içinde, sanayileşme ile şehirleşme arasında kuvvetli ilişkiler meydana gelmiş ve şehirleşme derecesi, o ülkenin sanayileş-

5) "Başlıca büyük şehirlerin 1850 ve 1930 daki nüfusları :

	1850	1930
New York	696.115	6.930.446
Londra	2.363.341	4.396.821
Berlin	429.217	4.227.000
Şikago	29.963	3.376.438
Paris	1.053.262	2.891.000
Moskova	332.878	2.781.000
Leningrat	487.300	2.228.000
Viyana	446.415	1.836.000
Hamburg	194.000	1.447.000"

AREN, Sadun; Şehirleşme Hareketleri; Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi; Cilt : IV, Sayı : 4; s 337.

6) "XVIII. yüzyıl sonlarına doğru İngiltere'de şehir nüfusu oram — tekml nüfusa göre — %25 den fazla değil iken, büyük endüstri doğduktan sonra bu oran hızla büyümüş, XIX. yüzyıl başlarında %50 yi geçmiş ve şimdi de % 80 i aşmıştır. Buna karşılık Almanya'da şehir nüfus oram %70, Fransa'da %53 tür ki bu oranlara bakılınca İngiltere ekonomisinin endüstriye sıkı sıkıya dayandığını, Fransa'nın ona göre çok daha az endüstriyel olduğunu ve nüfusun henüz büyük bir kısmının toprakla geçinen insanlardan meydana gelmiş bulunduğunu, Almanya'da endüstri gelişmesinin Fransa'dakine göre aşkın durumda olduğunu anlarız".

DARKOT, Besim; Türkiye İktisadî Coğrafyası; Sermet Matbaası; İstanbul; 1955; s. 58.

me seviyesini gösteren bir kriter haline gelmiştir. Aynı zamanda sanayi şehirlerinde toplanan milyonluk kitleler endüstri üretimi için munzam bir talep yaratırken, diğer yandan sanayiın muhtaç olduğu insan unsurunu temin ederek, endüstrileşmenin daha da hızlanmasına yol açmışlardır.

Şüphesiz bu sebep - netice ilişkilerinin bazı istisnaları olduğu gibi, aynı zamanda bugün iktisadî gelişme içinde bulunan ülkelerde bir yandan tasarruf, sermaye ve yatırım kifayetsizliği, diğer yandan vasıflı bir işgücü noksanı gibi sayısız bir takım zorluklar, sanayileşme hızını yavaşlatmakta ve Batı sanayileşmesinde örneğini gördüğümüz kuvvetli şehirleşme hareketinin doğmasına engel olmaktadır. Şüphesiz, bugün sanayileşmeye başlayan ülkelerin çözmek durumunda oldukları daha bir çok güçlük vardır. Ayrıca Batıda örneğini gördüğümüz kontrolsüz başı boş şehirleşme hareketi sosyal, ekonomik ve politik meseleler yanında bir takım şehircilik problemleri de ortaya çıkarmıştır. Bunların başında konut, trafik ve arsa meseleleri ile, yeraltı şehirciliği ve imar plânı sayılabilir. Bilhassa Birinci Cihan Savaşından sonra hemen bütün Batı ülkeleri, ölçsüz ve plânsız şehirleşmenin sosyal ve ekonomik mahzurlarını görerek ülke ölçüsünde bir yerleşme politikasının ihtiyacını hissetmişler ve 1930 buhranı ise bu eğilimi kuvvetlendirmiştir. Bu cümleden olmak üzere tarımın ihya ve korunması, büyük yoğunluk bölgelerindeki nüfusun dağıtılması ve dengeli bir nüfus politikası, yeni merkezlerin teşekkülüne meydan verilmesi yönünde bir çok tedbirler alınmaktadır⁷.

Esasında "köyler sosyal teşkilâtlarını ve hayat tarzlarını muhafazada ısrar ederek endüstrileşmeye karşı beklenmedik bir mukavemet göstermişlerdir. Köylü şehirde daha iyi iş imkânları pahasına da olsa çok defa köyünde kalmakta ısrar etmektedir. Şehirlere giden köylü ise orada iyi hayat şartlarını çok defa bulamamakta ve ilk fırsatta köyüne dönmektedir. Endüstrileşmeye karşı köylünün gösterdiği bu mukavemet sayesinde, köyler endüstrileşmiş memleketlerde de mevcudiyetlerini devam ettirebilmişlerdir. Uzun bir köy mazisi olan memleketlerde bu mukavemet daha da sert olmuştur"⁸.

7) YAVUZ, Fehmi; Şehirciliğimizin Bugünkü Durumu ve Genel Meseleleri; İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları; s. 23.

8) KARPAT, Kemal; Köy Kalkınmasının Esasları; Forum; Sayı 81; s. 14.

Bu şehirleşme ve sanayileşme vetiresi ayrıca bazı cereyanların doğmasına da yol açmıştır. Şehirlerde biriken geniş proleter kitlelerin bir çok sosyal ve ekonomik problemlerin kaynağı haline geldikleri iddia edilmiş, proleter kitlelerin bertaraf edilmesi, küçük şehirlerin tesisi ve büyük işletmelerin küçük teşebbüslere parçalanması istenmiştir. “Çekilmez bir büyük şehir hayatı, şahsiyetlerinden tecrit olunarak kendilerini makinelerin ıttirat ve intizamına kaptırmış ve ilelebed iktisadî serbestilerini kaybetmiş kitlelerin bir çok halle muhtaç problemin sebebi olduğu” iddia edilmiştir⁹. “Modern rekor deliliğinin gururu ve onun bütün imkânlarla geliştirilip çılgınca alkışladığı, sosyal bir devleşmenin ağır patolojik bir tezahürül Köyden şehre hicret eden kaideten tarla ve tevarüs edilmiş mülkiyetle birlikte aile, soy, köy ve kaza cemaatlerinden de uzaklaşmış olur. Şehir içinde yeni bir iş nizamına girmek ekseriyetle çok güç bir karakter arzeder; her kim bu haricî ve sathî nizamdan koparsa, yeniden kök salabileceği bir tarlaya değil, üzerinde o kadar çok sosyal tozun biriktiği sokak kaldırımına düşer ki, bu kolay havalanan tozdan kendilerini rahatsız hissedenler tarafından (plep) olarak hakaret ve tezyife maruz kalacaklardır”¹⁰.

Şehirleşme aleyhindeki bütün bu fikirler şehirleşmenin konut buhranına yol açacağı, doğumların azalacağı, ırkın soysuzlaşacağı, halkın aşırı siyasî cereyanlara kapılacağı ve şehirlerin, milletlerin mezarı olduğu noktalarında toplanmıştır. Şehirlerde doğurganlık köylülere nazaran çok daha az olmasına rağmen, askere alınanlar içinde şehirli-lerin, daha çok çürüğe çıktığına işaret edilmekte ve bazı hükümetler bu hareketi durdurmak için tedbirler almak lüzumunu bile duymuşlardır. İki dünya savaşı arasında topraksız çiftçi ve işçiyi arazi sahibi kılmak yolunda muhtelif ülkelerde alınan tedbirler de bu gayeyi gerçekleştir-

9) Prof. Röpke 1942 de yayınladığı bir kitabıyla “bugünün köhneleşmiş eski moda siyasetini reddetmekte, içtimai politikanın asıl yaraya dokunmadığını, meseleyi proleterleştirme vetiresinde aramadığını ileri sürmektedir”. Halbuki “bu günün şiddetli sosyal ve ekonomik buhranlarını doğuran proleterleşmiş dünyadır”. Bu noktada müellif büyük işletmeye, şehirleşmiş bir sanayie şiddetle hücum etmektedir. Bu konuda daha fazla bilgi ve büyük, küçük sanayi ile ilgili meseleler için : Bk. TUNA, Orhan; İçtimai Siyasette Yeni Temayüller; Çalışma; Sayı : 2-3; s. 16-19.

10) Köyden şehre gidişin menfi sonuçlarıyla ilgili etraflı bir tahlil için: Bk. RÜSTOW, A.; Teknik Terakki, Aşırı Nüfus ve Kitleleşme; Ord. Prof. İbrahim F. Pelin’in Hatırasına Armağan; s. 306.

neğe yönelmiş bulunuyordu¹¹. Şüphesiz bizim burada yapmak istediğimiz etraflı bir köy şehir tartışmasından ziyade, belirli bir ülkede ortaya çıkan şehirleşme ve sanayileşme hareketi karşısında ileri sürülen fikirlere işaret etmektir.

Şüphesiz köy ve tarım hayatının bir takım üstünlükleri ve sosyal avantajları olduğu kadar, şehrin ve sanayiin de savunulacak bir çok cep-heleri bulunmaktadır¹². Aynı mesele bugün ülkemiz yönünden de aktüel bir haldedir. Sanayi şehirlerimize bu arada bilhassa İstanbul, Ankara gibi büyük merkezlere vâki göçlerin her sene yüzbinlere vardığı ifade edilmektedir. "Fihakika, köylüyü toprağa bağlamak, sanayileşme ile şehirlere doğru ister istemez başlayacak topraksız insan akınıni durdurmak ve köylerin boşalmasını önlemek ve bu suretle muazzam bir proleter sınıfının doğmasıyla ortaya çıkacak girift bir sosyal meselenin acı neticelerini de önlemek imkânı hâsıl olur"¹³. "...1920 den beri işçiyi ziraat sahasından alıp fabrika ve madenlere sevk etmek için programlar yapılmaktadır. Bununla beraber köy hayatının iyi tarafları, bağımsızlığı, hüviyetinin kaybolmaması ve Türkiye'nin ziraat hayatından endüstriyel hayata geçişte Batı'da olduğu gibi, şehirlerde fakir işçi mahallerinin teşekkülü, insan şahsiyetini silen fabrikaların kuruluşu ve bir proletarya sınıfının doğuşu gibi meselelere maruz kalmaması için başka bir hal çaresi daha vardır ve bunu tatbik etmek kolaydır; İşsiz köylülere köylerinde yapabilecekleri işler vermek. İş bulmak için köylünün başka bir yere gitmesi yerine, bir köy endüstrisinde çalışmasının faydaları vardır. Çünkü böyle bir endüstri mevcut bir müessese içinde gelişen karakter ve teşkilâtta faydalanacaktır. Halbuki şehirde fabrikalarda çalışma-

11) SARC, Ö. Celâl; Türkiye'de Şehirleşme Temayülleri; İktisat Fakültesi Mecmuası; Cilt : IX, Sayı : 1-2; s. 31.

12) "Sür'atle sanayileşen ülkelerde liderlerin en çok işitilen şikâyeti maalesef şudur : Ah! Basit bir köylünün değerlerini muhafaza ederek elektrikli dokuma ve torna tezgâhlarının bize sağlayabileceği yüksek hayat standardına kavuşabilseydik. Ah! Ziraat ile sanayi arasında öyle bir müvazene kurabilseydik ki ne ziraat bundan müteessir olsun ne de sanayi şehir hayatımıza vahim içtimai meseleler getirsin".

MIHÇIOĞLU; Cemal; Personel İdaresinde Beşerî Münasebetler; Son Havadis Matbaası; Ankara 1955, içinde Marshall E. Dimock'ın önsüzü; s. IX.

REUTER Ernest; Şehirlerimizin Nüfus Gelişmesi; Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi; Cilt : I; Sayı : 4; s. 775.

13) ŞİBAY, Esat; Memleketimizin Ekonomik Kalkınmasının Esasları Hakkında Düşünceler; Çalışma; Sayı : 28; s. 6.

mn farklı şartlar altında, işe yeni baştan başlamak gibi mahzurları vardır. Köy içinde tutulacak ziraatten başka bir iş, rekabet yüzünden muvaffak olmasa bile, bu gibi işler sonunda endüstriyel hayata daha sarstısız bir geçiş sağlamakta yardımcı olur"¹⁴.

Köy lehine ileri sürülen bütün bu görüşlere karşı ekonomik gelişmenin şehirleşmenin gelişmesi ile mümkün olacağı bilinmektedir. Hattâ sür'atli bir iktisadî kalkınma için baba ve akraba muhitine yapışıp kalmayı icap ettiren patriyarkal aile tipini zayıflatmak, köylüyü, köyünden ayırmayan, aile ve toprak bağılıklarını gevşeterek onu şehir gibi meçhul bir diyarda tek başına yaşamayı göze alacak ferdiyetçi bir insan haline sokmak icap eder¹⁵. "40.000 köye dağılmış kalabalık bir nüfusu öylece muhafaza ederek, insan kaynaklarımız mevcut diye sevinemeyiz. Müstahsil işgücü olabilmesi için, bu dağılımın önlenmesi, şehirleşme, iç iskân, muhaceret ve eğitim başta gelmelidir"¹⁶.

Bütün bu farklı görüşlere rağmen şehirleşme âdetâ sanayileşmenin değişmez bir kaderi halinde ortaya çıkmaktadır. Bazı istisnalara rağmen bu hareketi dünyanın her yerinde bir vakıa olarak görmek mümkündür. Zaten endüstrileşmiş ülkelerde bir yandan mevcut büyük şehirler hızla daha da büyümeğe doğru gelişirken, diğer yandan iktisadî kalkınma hareketine giren ülkelerde de az veya çok belki de sanayileşme hızına bağlı olan bir şehirleşme hareketi görülmektedir. İki dünya savaşı arasında meselâ Avrupa ve Sovyet Rusya'da nüfus 93,5 milyon artarken, bunun 80 milyonu şehirlerde, yalnız 13,5 milyonu ise köylerde vukubulmuştur¹⁷. Bütün sanayileşmiş ülkelerin şehir medeniyeti içerisinde bulunduğu ve şehirleşmiş bir toplum karakteri taşıdığı nazarı dikkate alınacak olursa¹⁸, sanayileşmeğe karar verildiği müddetçe şehirleşmeye mecbur kalınacağı âşikârdır. Fakat yeni meydana gelecek şehirlerin dev şehirler halinde ortaya çıkışı yerine dengeli ve dağınık bir

14) HELLING, George ve Barbara; Sosyolojik ve İstatistikî Bakımdan Türkiye'de Köy; Ankara; 1966; s. 108.

15) YALÇIN, Aydın; Köyü Kalkındırma Muamması; Forum; Sayı: 43; s. 14.

16) Bir İctimai Değişme ve İktisadî Gelişme Sistemine İhtiyaç; Forum; Sayı : 61; s. 2.

17) SARC, Ö. Celâl; Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları; İsmail Akgün Matbaası; İstanbul; 1949; s. 200.

18) YALÇIN, Aydın; Şehirlerin Sosyal Fonksiyonları; Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi; Cilt : 1; Sayı : 2; s. 375.

şehirleşme, köy ve şehir nüfusu arasında birbirini tamamlayan organik bir bölünme daima tercihe şayan bulunmaktadır¹⁹.

Şüphesiz bu izahlar içinde sanayileşmeyi şehrin çekişi hususunda en kuvvetli faktörlerden biri hattâ birincisi olarak kabul etmek icap eder.

Batı'da XVIII. asırdan itibaren örneğini gördüğümüz hızlı sanayileşme - şehirleşme ve bir endüstriyel işgücünün hızla doğuşu ve tarımla bütün ilgilerini süratle kesmiş şehirli fabrika işçilerinin sayılarının hızla artışına mukabil, ülkemizde şehirli bir sanayi işgücünün ortaya çıkışı daha geç ve güç olmuştur. Cumhuriyet devrinde uzun yıllar şehirleşme oldukça zayıf bir gelişme takip etmiş, sanayileşme hızının kifayetsizliğine rağmen, ülkenin hatta büyük şehirlerinde dahi kurulan endüstri tesisleri şehirleşmiş bir endüstriyel işgücü bulmak hususunda önemli müşküllerle karşı karşıya kalmıştır.

Köyün itiş ve şehrin çekişinin etkisiyle şehirlere gidenleri de, farklı gruplara ayırmak icap eder. Bu tip işçiler genellikle, sanayi müesseselerinden ziyade, muhtelif sebeplerden dolayı geçici, oldukça serbest ve kolaylıkla terkedilebilen işleri tercih etmektedirler. Meselâ Karadeniz bölgesinden gelenler garsonluk, yapı işçiliği, gemicilik, gibi işleri, Tokat, Sinop, Sivas gibi illerden gelenler bekçilik, kapıcılık, odacılık, hastabakıcılık, belediye hizmetlerinden bilhassa çöpçülük ve diğer temizlik işlerinde çalışmayı arzu etmektedirler. Bir kısmı ise, meselâ Güney Doğu illerinden gelenler hamallık, seyyar zerzevatçılık gibi mesleklere girmekte, ayrıca seyyar satıcılardan bilhassa Kastamonu'lular leblebicilik, Bolu ve Mengen'liler aşçılık yapmaktadırlar.

Bunların ekserisi ise, maden ve taş ocaklarında, tuğla harmanlarında, toprak hafriyatı işlerinde çalışmaktadır. Hatta şehirlerdeki muayyen mesleklerin muayyen bölgelerin işçilerine ait olduğu da görülmekte âdeta bir "gedik" teşkilâtı dahi meydana gelmiş bulunmaktadır. Bunlar gruplar halinde yatıp kalkmakta, aynı işte çalışmakta, aşağı yukarı şehirlere aynı zamanlarda gelip aynı zamanda köyelerine gitmektedirler. Aralarında hemşehrilik ilişkileri çok kuvvetli bulunmakta bir birlerine bir çok hususlarda yardım etmektedirler. Bu suretle bunlar bir yandan satıcılık, küçük esnafılık, fırıncılık, garsonluk, çöpçülük gibi oldukça bağımsız, tarım işlerine yakın, terkedilmesi kolay disiplini zayıf

19) YAVUZ; Şehirciliğimizin Bugünkü Durumu ve Genel Mesaleleri; op. cit.; s. 23.

işleri tercih ederken, diğer yandan sınaî müesseseler bu tip işçiye fazla rağbet etmemektedir. Çünkü bunların meslekî vasfı dereceleri hiç yok denecek derecede düşük, hattâ bir çokları kazma kürek tutmaktan öteye gitmeyen bir meslekî ehliyetsizlik içinde oldukları gibi, ayrıca geçici işçi niteliğinde oluşları da bunların endüstri kesiminde istihdam edilmelerini mümkün kılmamaktadır.

Böylece bir yandan bu tip işçinin disiplinli, kapalı yerde çalışmayı gerektiren muntazam ve daha bir çok ruhî ve bedenî kaideleri bulunan sanayi işlerini berimseyememeleri ve daha ziyade kendi başına buyruk, kolaylıkla terkedilebilir ve tarıma niteliği icabı yakın işleri tercih etmeleri, diğer yandan vasıfsız işçi bakımından zaten bir güçlük içinde bulunmayan işverenlerin kazma kürek tutmaktan başka hiç bir meslekî ehliyeti olmayan, iş kazalarına müsait, kendini hiç bir kanunî ve cibe ile bağlı kabul etmeyen, işçiyi çalıştırmak istememelerine sebep olmaktadır. Nitekim iktisadî devlet teşekküllerinden bazıları bu tip işçiyi çalıştırmamak için karar dahi almışlardır. Bu suretle bu tip işçi daha ziyade çimento sanayiinde, taş ocakları ve tuğla harmanlarında ve bilhassa yapı sanayiinde çalışmaktadır. Bu işlerin bir kısmı nitelikleri icabı mevsimlik veya geçici oluşlarından dolayı hem işverenin ve hem de işçinin işine gelmektedir. Fakat bazan köydeki tarla işleriyle bu gibi mevsimlik işlerin aynı aylara tesadüf etmesinden dolayı meselâ yapı sanayiinde büyük işçi kıfayetsizliğiyle karşılaşmakta, belediyeler çöpçü, bir çok müesseseler hademe ve kapıcı bulamamaktadır. Köylü-şehirli işçi tipinin en ziyade hangi sanayi branşlarında çalıştığı tesbit etmek çok mühimdir. Ancak bu sayede bu tip işçinin çalıştığı sanayi dalında köyüne gidiş, gelişi yüzünden sebep olacağı işgücü istikrarsızlığının niteliği ve genişliği anlaşılacaktır.

Elde gerekli istatistikler olmamakla beraber, köylü-şehirli işçinin bu gün bile sanayi hayatımızda büyük bir yeri olduğunu söylemek icap edecektir. Gerçi bunlar muayyen sanayi branşlarında bilhassa daha fazla mevcut ise de, aynı derecede olmamakla beraber imalât sanayiine kadar hemen, hemen bütün sanayi branşlarında istihdam edilmektedirler.

Bu tip işçinin sanayimizdeki "işçi devri" oranlarını yükseltmek bakımından iki türlü tesiri mevzubahis edilmektedir :

1. İşçi devri oranlarını yükseltmek bakımından direkt tesiri : Bu tip işçinin köyü ile şehir ve sanayi arasında gidip gelmesinden ortaya çıkan zarurî giriş ve çıkışları olduğunu kabul etmek icap eder. Sanayimizin ilk gelişme yıllarında endüstrinin insan kadrosunun hemen he-

men tamamının köylerden toplanmasının bir zaruret olduğu yıllarda bu direkt tesir şüphesiz çok daha kuvvetle ortaya çıkmıştır. Bilhassa muhtelif düşüncelerle sanayiın ülke içine dağıtılması eğilimine göre hareket edilerek sanayimizin tesis edildiği yıllarda sınıf hiç bir tecrübesi olmayan tamamen köylü-şehirli işçi ile çalışmanın zarureti içinde bulunan bir çok müesseseler bu direkt işçi devri sebebi ile seneler senesi uğraşmak zorunda kalmışlardır.

Bilhassa eski yıllara ait Başbakanlık Umumî Murakabe Heyeti Raporları'nda Anadolu'daki bir çok fabrikada kaydedilen çok yüksek işçi devirlerinin sebepler itibariyle tasnifinde ziraat mevsim sebebi daima ilk plânda gelmiştir²⁰. Çünkü o yıllarda nüfus kesafeti yüksek Batı illerinin bir çoğunda bile teessüs eden sanayiın işçisi uzak, yakın dışardaki illerden temin edilmiştir²¹. Meselâ 1947 yılında Sellüloz sanayiinde toplam çıkışların üçte biri ziraat mevsim işleri yüzünden meydana gelmiş ve en yüksek kategoriye teşkil etmiştir²². Aynı şekilde Beykoz Deri ve Kundura Fabrikasındaki işçilerin 1945 ve 1946 yıllarında menşe durumu itibariyle bölünüşü şöyledir :

Yıllar	Beykozlu %	İstanbul ilinden %	Diğer illerden %
1945	11,40	14,30	74,30
1946 Nisan sonu	12,76	15,46	71,78

Görüldüğü gibi 1946 yılında dahi Beykoz fabrikası, işçilerinin %71,78 ini diğer illerden temin etmek zorunda kalmıştır. Bu sebeple bir

20) 1941 Başbakanlık Umumî Murakabe Heyeti Sellüloz Müessesesi Raporu; s. 7.

21) 1945 senesinde İzmit Kâğıt Fabrikası işçilerinin geldikleri yerler itibariyle durumları şu şekildedir :

	Sayı	%
İzmit şehrinde	808	47
Civar halkından	385	22
Uzaktan gelenler	513	31
Toplam	1712	100

Sümerbank Sellüloz Sanayi Müessesesi 1944 Yılı Raporu; s. 16.

22) Sellüloz Sanayi Müessesesi 1947 yılı Raporu; s. 15 Sellüloz Sanayi Müessesesi. 1948 Yılı Raporu; s. 11.

müessesede zirai mevsim dolayısıyla çıkışlar büyük yekûn tutmuştur²³. Ayrıca bu tip çıkışlar seneden seneye de büyük değişmeler göstermektedir. Şüphesiz bu husus zirai mevsim ve mahsul durumuyla sıkı sıkıya ilgili bulunmaktadır. Böylece bir fabrikada bir sene zirai işçi yüzünden gayet yüksek işçi devri kaydedildiği halde, ikinci yıl bu durum büyük değişme göstermektedir²⁴.

Aynı şekilde Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarının 1945 yılında işçilerinin menşeleri şu şekildedir :

Karabük ve civarı	Karadeniz bölgesi	Orta Anadolu	Güney Batı ve Doğu Anadolu	Trakya	Toplam
%26,3	%34	% 20	%18,3	% 1,4	%100

Karabük fabrikasındaki işçilerin bu suretle %74 ü dışardan gelmiş, kadronun sadece % 26 sı civardan tedarik edilmiştir. Kaldı ki civardan gelenlerin mühim bir kısmı da, köylü-şehirli işçidir. Bu suretle teşekkül eden işçi kadrosundan yıl sonunda "ayrılanların %14 ü Karabük ve civarı halkından, %5,1 i yakın yerler halkından ve %80,7 si de uzak yerlerden gelmiş olanlardır"²⁵. 1946 yılında ise müesseseye giren ve çıkanlar arasında Karadeniz çevresinden gelenler %73 oranına varmaktadır. Bu duruma mâni olmak için de daha ziyade mevsime göre iş değiştirmeyi itiyat haline getirmiş olanların işe alınmamasına karar verilmiştir²⁶. Çünkü bu yüzden fabrikalar çok yüksek işçi devirleri kaydettiği gibi, aynı zamanda hasat zamanında bir çok fabrika ve maden ocakları işçi bulamamakta ve kadrolarını tamamlayamamaktadır²⁷. Bir

23) "...Zirai mevsim, evvelce de temas edildiği veçhile, kadronun ekseriyetle köylerden muvakkat zaman için çalışmağa gelenlerden terekküp etmesinden ileri geldiği söylenebilir. İstanbul gibi nüfusu çok bir şehirde buna mutlak lüzum yoktur".

Sümerbank Beykoz Deri ve Kundura Sanayi Müessesesi; 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu; s. 16.

24) Sümerbank Deri ve Kundura Sanayii Müessesesi; 1948 Yılı Raporu; s. 15.

25) Sümerbank Türkiye Demir ve Çelik Fabrikaları Müessesesi, 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu; s. 95.

26) Sümerbank Türkiye Demir ve Çelik Fabrikaları Müessesesi 1946 Yılı Raporu; s. 14

27) Etibank Divriği Demir Madenleri İşletmesi Müessesesi 1947 Yılı Raporu; s. 42.

çok fabrika meydana gelen kadro açıklarını okulların tâtîl edilmelerinden istifade ederek vasıfsız okul talebeleriyle karşılamaya çalışmaktadır. Nitekim Adana ve Malatya iplik ve dokuma fabrikalarında "...her iki fabrikanın yaz aylarındaki mevcutlarının, zahiren, ziraat işçilerinin rekabetinden müteessir olmadıkları ve azalmadıkları ayrıca bir vakiadır. Bu aylarda ise gerek Malatya'daki bahçe ziraati işlerinin, gerekse Adana'daki, ehemmiyet ve şümül itibariyle daha tesirli olan, ziraat işlerinin fabrika kadrosunu zedelediğine şüphe edilemez. Ancak buna karşılık olmak üzere bu iki şehir mekteplerinin tâtîl devresi, bir çok mektep çocuğunun fabrikalara hücum etmesine yol açmakta ve kadro mevcudu görünüşte azalmamakta ise de çocuk, yani acemi işçi nisbeti pek ziyade kabarmaktadır". İşçilerin menşelerine göre yapılacak tasnifinde bu istikrarsızlığın sebebi açıkça ortaya çıkmaktadır. Malatya Fabrikası işçilerinin %59 unu bulunduğu ilden, Adana ise ancak %30 unu aynı ilden temin edebilmiştir²⁸. Bu arada ayrıca Adana fabrikasının özel bir durumu da bulunmaktadır. Bu fabrikanın işçileri pamuk, narenciye ve hasat zamanlarında bir kısmı kendi tarlasına dönerken, diğer bir kısmı ise daha müsait imkânları olan tarım işleri için fabrikayı terketmektedir. Açık havada daha fazla para alarak çalışmak, dokuma işçilerine daha câzip gelmektedir²⁹.

Köylü-şehirli işçinin sanayimize tesir derecesini anlamak için şu oranı dikkatle nazara almak lâzımdır. 1945 yılında bütün Sümerbank câmiasındaki işçilerin %31 i işletmenin bulunduğu yer halkından ve %69 u ise civar ve uzak mntıkalardan temin edilmiş, uzak mntıkaların ise bu oranlar içindeki yeri %47 ye kadar yükselmiştir. İşletmelere uzak çevrelerden gelen işçilerin kadrodaki oranları %47 olduğu halde, bunların çıkış hareketindeki nisbetinin çok daha yüksek olduğu görülmüştür. "Bu cihetin tesbiti, işletme kadrolarının mntıkavileştirilmesi ve yerleştirilmesi lüzumunu teyid etmektedir. Uzak yerden iş aramağa gelenlerin, ekseriya muayyen bir iş için yola çıkmadıklarının, kendilerini tesadüfe terkederek şuraya buraya başvurduklarının ve biraz para kazandıktan sonra memleketlerine döndüklerinin müşahede ve tesbiti güç değildir. Bununla beraber, iktisadî şartların, sanayii, muayyen mntıkalara toplamış olduğu hakikati karşısında, uzak yerlerden gelen işçilerden de tamamen müstağni kalmamıyacaktır" denmektedir. Gene aynı

28) Malatya Bez ve İplik Fabrikaları T.A.Ş. 1945 Yılı Raporu; s. 77.

29) Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1948 Yılı Raporu; s. 32.

seneye ait bir raporda bütün Sümerbank camiası için "tarım işleri" çıkış sebepleri içinde en önde gelen sebebi teşkil etmiştir. Sırf bu taz-yike mâni olmak için Malatya fabrikasında, müesseseyi terkeden işçi-nin bir sene işe tekrar alınmamasına karar verilmiş ve bu tedbir saye-sinde müsbet sonuçlar elde edilmiştir. Bu yıllarda Adana fabrikasında ise durum daha had safhada bulunmakta ve tarım faaliyetleri müessese kadroları üzerinde çok kuvvetli tesirler meydana getirmektedir³⁰.

Sümerbank camiasında müşahede ettiğimiz bu durumun daha da aşırı şekli ötedenberi Etibank'a bağlı maden ocaklarında görülmekte-dir. Ülkemizde maden istihraç sanayii faaliyete geçişinden bu ya-na, takriben bir asırdan beri bu tip işçi ile çalışmakta, tabiatıyla bu yüzden işçi devirleri korkunç derecede yüksek bulunmaktadır. Türkiye'de devlet maden işletmelerinde çalıştırılan işçilerin sayısını ortalama 60 bin kabul edecek olursak, bunun asgarî 35 bini Zonguldak'ta çalış-makta, diğer ocaklarda olduğu gibi burada da ötedenberi kronik dert, maden işçiliğini kendine meslek edinmiş daimî çalışabilecek kâfi sayı-da işçi temin edememek noktasında toplanmaktadır. "Fihakika, bir asır-dan beri meselâ Ereğli havzasında, maden işçiliğini kendine sanat edin-miş meslekî sanat şuuruna ermiş bir kütleden sarfınazar, hattâ onbin-lerce işçi yığınının müstakar temelini teşkil edebilecek küçük bir işçi nüvesinin teşekkülü dahi mümkün olamamıştır. Bu devre zarfında Hav-za'da maden işçisi olarak istihdam edilenler türlü metodlarla gelen veya getirilen, köyünden, tarlasından bir kaç haftalık bir zaman için ayrılmış rençberlerden, geri kalanı da işsiz güçsüz insanlardan derlenmektedir. Bu muvakkat işçilerin çoğunu Zonguldak - Ereğli havalisinden, bir kıs-mını da Karadeniz sahil bölgesi ve uzak vilâyetlerden temin etmek müm-kün olmaktadır. Bazı senelerde bu tip işçinin nisbeti %90 a kadar yük-selmiştir"³¹.

Aradan bu kadar uzun zaman geçmesine rağmen yakın tarihlerde dahi maden ocaklarında durum fazla değişmemiş, köylü-şehirli işçi, ma-den istihraç sanayimizin daima ana unsurunu teşkil etmiştir. Ereğli Kö-mürleri İşletmesinde mevcut işçilerin gerçi mühim bir kısmının merkez kazadaki işgücünden temini cihetine gidilmişse de, büyük miktarlara va-ran insan kitlelerini civar ve uzak mntikalardan karşılamak bir zaruret

30) Sümerbank İşletmelerinde İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu; s. 20.

31) ÖZEKEN, A. Ali; Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi; Millî Mec-mua Basımevi; İstanbul; 1955; s. 181.

haline gelmiştir³². Dün olduğu gibi bugün de bu tip işçi ile çalışmak mecburiyeti maden istihraç sanayimizde çok yüksek işçi devirlerinin meydana gelişinin ana sebebi olmuştur. Bu durum nüfus kesafeti fazla olmayan bir yerde onbinlerin çok üstünde bir işgücüne ihtiyaç hissedilmesinden dolayı, bu tip işçinin istihdamdaki zaruretten doğmaktadır. Böylece bu işçinin işçi kadrosundaki oranı arttığı derecede, sırf bu faktörden doğan işçi istikrarsızlığı da o nisbette önem kazanmaktadır³³.

Şüphesiz köylü - şehirli işçi problemi sadece Zonguldak bölgesine has bir mesele değildir. Ülkenin muhtelif yerlerinde yapılan araştırmalar sanayimizde bunların oldukça yaygın olduğu hakikatini ortaya koymuştur³⁴. Nitekim bugün Ereğli Kömürleri işletmesinde çalışan işçilerin dörtte üç münavebeli işçi şeklinde köylerinden gelip bir müddet kaldıktan sonra tekrar köylerine dönen işçilerden müteşekkil olduğu gibi, aynı durum bilhassa İstanbul, Bursa, Adana gibi büyük sanayi merkezleri hariç, diğer endüstri bölgelerinde de hâkim işçi tipini bu şekildeki işçi teşkil etmektedir. "Hattâ büyük sanayi merkezlerinde umumiyetle mevsimlik çalışmaya tâbi fabrikalarda da bu tip işçi ehemmiyetli bir yekûn arz etmektedir. İstanbul'da çimento, kauçuk, inşaat ve daha bir çok sanayi branşları aynı vaziyettedir. Hattâ bazı sanayi şubelerinde bu (giriş - çıkımlar) m nisbeti kollektif iş ihtilâfları münasebetiyle yapılan tedkiklere göre bir yılda yüzde yüze varmaktadır. Filhakika fluctuation hareketi modern memleketlerde de mevcut ve hattâ işsizlik sigortası tek-

32) YENEN, Mithat; Zonguldak Kömür Havzası Bölge Plânı; İkinci İskân ve Şehircilik haftası Konferansları; s. 121 ve devamı.

33) Maden istihraç sanayimizde bu tip işçi ile ve bunların meydana çıkardığı problemlerle ilgili daha fazla bilgi için : Bk. KESSLER, G.; Zonguldak ve Karabük'teki Çalışma Şartları; İçtimai Siyaset Konferansları; İkinci Kitap; s. 14.

TUNA, Orhan; Zonguldak'da İşçi Meselesi; Memleket Tetkikleri Konferansları; s. 58.

34) Erzurum'da mevcut sanayi müesseselerinde tarımla bütün ilgileri kesilmiş işçi tipinin mevcut olmadığı ileri sürülmektedir. Bk. FINDIK-OĞLU, Z. F.; Erzurum'da İktisadî ve İçtimai Müşahadeler; İktisat Fakültesi Mecmuası; Cilt: IV; Sayı : 1; s. 78.

Meselâ Aydın'da "Tahminen işçi sayısının üçte biri kırılı tâbir edilen yabancılar olup mütebakisi toprak sahibi köylülerdir. Bunlardan bir kısmı işin hitamında köylerine dönerek tarım işleriyle meşgul olmakta, bir kısmı da kırılı işçilere katılarak yeni bir iş aramak için İzmir'e gitmektedirler". Bk. ARINÇ, Orhan; Aydın İlinin Çalışma Durumu; Çalışma; Sayı: 18; s. 50.

niği bakımından hususî bir grup arzeder. Ancak şu var ki, nisbetleri hiç bir zaman bizdeki hadlere balığ olamaz"³⁵.

Ülkemizdeki çalışma meseleleriyle ilgili bir raporda ortalama olarak işçilerin %30 unun tarıma müsait olmayan aylarda sanayi işlerinde çalıştıkları ve tarım mevsiminde tekrar köylerine döndükleri hesaplanmıştır. Ayrıca bu tip işçinin yeni kurulan sanayi merkezleriyle, sahillerden uzak ve büyük sanayi bölgeleri dışındaki mıntıkalarda daha bariz olduğu ifade olunmuştur³⁶. Bu suretle fabrika işçiliğinin bir türlü aslı meslek karakteri kazanamayışı büyük şikâyetlere yol açmıştır³⁷ ve ülkemizdeki yüksek işçi devirlerinin esas sebebinin bu tip işçinin hareketlerinden doğduğu sık sık iddia edilmiştir³⁸. Çünkü bugün dahi fabrika ve madenlerde çalışan işgüçlerinin mühim bir kısmını köylerden temin etmek icap etmiştir³⁹. Aynı hususa ülkemizde araştırmalarda bulunmuş bir

35) TUNA, Orhan; Sanayileşmenin Çalışma Hayatındaki Tesirleri; Antalya Üniversite Haftası; s. 6.

"Alâkalılar çıkma sebeplerini daha ziyade köye avdet tarzında izah etmekte ve umumiyete Anadolu vilâyetlerinde devlet fabrikalarını idare edenler için en büyük endişe kaynağını bu halin teşkil eylediğini ileri sürmektedirler : Her sabah fabrikada kaç işçinin işbaşı yapacağı meselesi uykumuzu kaçırmaktadır. Bu durumun sanayi kapitalizminin ilk çağlarına has bir tezahür olduğu malumdur". Bk. TUNA, Orhan; Grev Hakkı; İsmail Akgün Matbaası, İstanbul; 1951; s. 98.

36) İstanbul Yakın ve Ortadoğu Bölge Toplantısına Sunulan Türk Raporu; Çalışma; Sayı : 24; s. 64.

"İşçilerimizin çoğu aslında ziraatte çalışan mevsim ameleleri mahiyetindedir".

SELEN, H. Sadi; İş Hayatımızın Problemleri; Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi; Cilt : I; Sayı : 3; s. 5.

SELEN, H. Sadi; İş Hayatımızın Problemleri; Siyasal Bilgiler Okulu Düşünceler; Sakarya Basımevi; 1947; s. 541.

38) SARC, Ö. Celâl; Sanayi Dâvamız; Altıncı Üniversite Haftası; Konya; s. 7.

39) "Diğer taraftan ziraat ve sanayi sahalarında çalışan işçilerimizden pek çoğu halen menfi elâstikiyet kaidesine uygun bir davranışa sahip bulunmamaktadır. Gündelik işi bitince âletlerini bir tarafa bırakıp yorganına sarılarak bir hendeğin kenarına uzanan inşaat işçisi tipi şehirlerimizde hâlâ kesretle mevcuttur".

Bk TUNA, Orhan; Ereğli Kömür Havzasında İşçilerin Boş Zamanlarının Değerlendirilmesi Meselesi; İktisat Fakültesi Mecmuası; Cilt : XVI; Sayı : 1-4; s. 252.

Misyon Heyeti raporunda da rastlanmaktadır. İktisadî kalkınma hareketine girişmiş bütün geri kalmış ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de sanayi işçiliği piyasası ile, tarım işçiliği piyasası arasında fark gözletilmediği, gayet cüz'î bir vasıflı işçi grubu hariç, esas işçi kitlesinin devamlı surette tarımdan sanayie ve sanayiden tarıma doğru gidip geldiği ifade olunmuştur. "Bu suretle işçinin sanayi işindeki çalışma süresi bir kaç aya inhisar etmekte ve bundan sonra işçi tarla işlerine avdet etmektedir. Bu sistem neticesi olarak istikrarsızlık nisbeti yükselmektedir"⁴⁰.

Bu suretle Türkiye'de sanayileşme hareketi içinde daima şehir dışından, diğer bir deyişle köyden derlenen bir kısım sanayi işçisi dışındakilerin gene köyden geldiği ifade olunmaktadır. "Maden işçileri, inşaat işçileri, hattâ küçük seyyar esnaf hep muayyen bir devrede şehirde oturan, daha doğrusu iş ve para kazanma devresini şehirde geçirdikten sonra gene köyüne dönen büyük bir zümredir"⁴¹. Sanayi işçiliğini kendine bir meslek olarak benimsemiş işçilerimizin madenlerdeki oranı %5-10 arasında bulunurken ve bunlar münhasıran tornacılar, frezeciler, elektrikçiler, tâmirciler, maden teknisyenleri, ustabaşlar gibi vasıflı işçilerden ibaretken, daimî işçi oranı imalât sanayiinde %40-50 ye varmaktadır. Bu suretle fabrikaların bulunduğu şehirde temelli yerleşmiş ve hayatlarını sanayi işçiliğine tamamen vakfetmiş olanların oranı bilhassa, mensucat, deri, çelik gibi sanayi branşlarında biraz yükselmektedir. "Bu sebeptendir ki, sanayi işletmelerimizde işçiler âdeta gelip geçmekte, yani fabrikalarda, maden ocaklarında devamlı olarak pek kısa bir müddet kalmaktadırlar"⁴².

Söylediklerimizi özetliyecek olursak şu ana noktaların tesbiti mümkündür :

40) Milletlerarası Çalışma Bürosu Misyonu Tarafından Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine Sunulan Rapor; Ankara; 1950; s. 281.

41) S. A.; İşçi İstikrarsızlığı ve Menşei; Cumhuriyet Gazetesi; 10 Mayıs 1957. "Halihazırda bir çok fabrikalar şehire muvakaten gelen işçilerle çalışmak zorunda bulunmakta ve amelenin işinde meleke kazanmasına engel olan bu durum Türkiye endüstrisinde verimi azaltan başlıca faktörlerden birini teşkil etmektedir".

SARC; Türkiye'de Şehirleşme Temayülleri; op. cit.; s. 47.

42) ÖZEKEN, A. Ali; Türkiye Sanayiinde İşçiyi Barındırma Problemi; İctimaî Siyaset Konferansları; Üçüncü Kitap; s. 105.

"Sanayi işletmelerimizi, şimdilik, alâkadar ve muztarip kılan dert, kendini bir işçi kıtlığından ziyade, sanayi işçiliğini kendine sanat ve biricik geçim vasıtası olarak seçmiş, profesyonel işçilerin kıtlığı, hattâ çok defa da yokluğu şeklinde göstermektedir". ÖZEKEN, A. Ali; Türkiye Sana-

1. Tarım ve köy menşeli işçinin, sanayie geçici gelişi ve belli bir müddet sonra tekrar köyüne dönüşü yüzünden çalıştığı işletmelerde bir giriş ve çıkış hareketine yol açmakta ve bu suretle işçi devri oranlarının yükselmesine sebep olmaktadır.

2. Sanayimizdeki işgücünün bu bakımdan tahlilini yapmağa elverişli mütalar maalesef elimizde mevcut değildir. Daha evvelki izahlarımızda Murakabe Heyeti Raporlarına dayanarak belli bazı fabrikalardaki işçilerin menşelerine göre tasniflerini göstermiştik. Fakat bu kifayetsiz, oldukça eski ve münhasıran kamu sektörüne ait izahlar tatmin edici değildir.

Ayrıca geçici olarak sanayide çalışmaya gelenleri de farklı kategorilere ayırmak lâzımdır. Bütün gelenlerin aynı yıl içinde tekrar geriye döneceklerini düşünmek doğru değildir. Bunlardan bir kısmı aynı yıl dönmek üzere, bir kısmı ise iki veya üç sene sonra veya hiç dönmek üzere şehirlere gelmiş olabilir.

3. Yakın tarihlerde hızlı bir şekilde sanayileşmiş bütün ülkelerde olduğu gibi, ülkemizde de sanayileşme hareketi sonucunda ortaya çıkan endüstrinin muhtaç olduğu işgücü esas olarak köylerden temin edilmiştir. Kuruluşta kadroların tamamen bu kaynaktan temini, bilhassa kamu sektörüne ait fabrikaları ziraat sebeplerden doğan yüksek işçi devri oranıyla karşı karşıya bırakmıştır. Memleket içine serpilmiş fabrikalarda şüphesiz bu etkiler çok daha şiddetli olmuştur. Fakat zamanın geçişi içinde bir yandan alman oldukça etraflı tedbirler, diğer yandan sanayie gidip gelmekten doğan sanayi işlerine karşı duyulan alışkanlık daimî ve profesyonel bir işçi zümresinin ortaya çıkışına imkân vermiştir. Fakat bu hususta en büyük rolü oynayan faktör sanayileşmemizin hızıdır. Bir yandan sanayileşmemizin oldukça yavaş seyredışı, diğer yandan şehirlerin tabii nüfus artışlarından ve nihayet dış ülkelere vâki göçlerin muhtelif sebeplerle sanayi merkezlerinde ve şehirlerde toplanması şehirli bir işgücü arzı yaratmış ve sanayimizi köylü-şehirli işçi tipine bağlı olmaksızın ve onu istihdam etmek mecburiyetinden kurtarmıştır.

yiinde İşçilik Mevzuunun İktisadî Problemleri; Ord. Prof. İ. F. Pelin'in Hatırasına Armağan; s. 241.

"Fihakika hiç bir sanayi branşımızda bu işlerde çalışmayı kendisine meslek edinmiş sabit bir işçi nüvesi yoktur. İşçilerin büyük bir kısmı fabrikalarda, ocaklarda, izabehanelerde muvakkat bir zaman durarak ayrılmakta yerlerini yeni ve acemi işçilere bırakmaktadır".

ÖZEKEN, A. Ali; İstihsal Cephesinde Tasarruf; İktisat Fakültesi Mecmuası; Cilt : IV; Sayı : 2; s. 144.

4. Bu suretle bu tip işçi ana endüstri kollarından ve özellikle imalât sanayiinden diğer sanayi kollarına itilmiş ve böylece imalât sanayiinde köylü-şehirli işçi tipinin hâkim tesiri kaybolmuştur. Nitekim bir endüstriyel geçmişi olan büyük şehirlerdeki imalât sanayiinde yapılan araştırmalar bu hususu doğrulamaktadır⁴³. Böylece bu özellikleri taşıyan geçici işçi, şehirlerdeki yapı, taş, toprak, maden istihraç, kauçuk ve diğer mevsimlik geçici sanayi kollarında çalışmaya mecbur kalmıştır. Bu hususta işçi arzının bünyesindeki değişmeler rol oynadığı kadar, geçici işçinin vasıfsızlığı da rol oynamıştır. Şu halde köylü-şehirli işçinin imalât sanayiinden çok geçici ve mevsimlik sanayi kolları ile, büyük şehirler ve endüstri merkezlerinden ziyade, sahilden uzak Anadoludaki sanayi merkezleriyle ve nihayet bugün olmaktan ziyade dünle ve sınaî geçmişiyle ilgili olduğu görülmektedir.

5. Nitekim sanayileşmenin ilk yıllarında aynı durum bir çok ülkede tesbit edilmiştir. Meselâ Rusyada ilk yıllarda "...fabrika işçilerinin büyük bir kısmı yarı köylü, yarı şehirli kimselerden mürekkepti. Bunlar uzun kış aylarında fabrikalarda çalışırlar ve yazın, küçük arazi parçalarına sahip oldukları ve çocuklarının da yaşamakta buldukları köylerine avdet ederlerdi"⁴⁴. Rus fabrikaları uzun yıllar böyle köyden geçici olarak gelmiş işçilerle çalışmıştır. Aynı şekilde topraksız ve fakir İtalyan köylüleri de yol, kanal ve fabrika işlerinde çalışmak için şehirlere ve hattâ yabancı ülkelere bile gitmektedirler⁴⁵. 1931 yılında Rusyada kollektif çiftlikler işçileri arasından endüstri işletmeleri için muayyen bir ücret seviyesinde asgarî altı ilâ 12 ay için işçi temin etmeyi garanti etmişlerdir. Bu şekilde kasaba ve köylerin işgücü rezervleri genişleyen endüstriye işçi temin eden bir kaynak rolü oynamıştır. Bu tarzdaki anlaşmalarla endüstride milyonlarca insan istihdam edilmiş, tabiatıyla bu gidiş geliş içinde endüstri fevkalâde yüksek işçi devri oranları kaydetmiştir⁴⁶. Aynı şekilde Japonya'da köylerde geniş ölçüde âtil nüfus

43) Meselâ, İstanbul'da Defterdar Fabrikasında yapılan bir araştırmada işçilerinin tamamının tarımla ilgisi kesilmiş sanayi işçisi oldukları tesbit edilmiştir.

FINDIKOĞLU, Z. F.; Defterdar Fabrikası Hakkında Bir Tatbiki ve Sınaî Sosyoloji Denemesi; İstanbul; 1954; s. 22.

44) KESSLER, Gerhard; İçtimai Siyaset; Milli Mecmua Basımevi; İstanbul; 1945; s. 171.

45) KESSLER, Gerhard; Türkiye'nin İçtimai Siyaset Meselelerine Dair Mülâhazalar; İktisat Fakültesi Mecmuası; Cilt : IV; Sayı : 3; s. 450.

46) DOBB, Maurice; Soviet Economic Development Since 1917; Routledge and Kegan Paul Ltd.; London; 1953; s. 443.

olmasına rağmen, endüstri 1930 senelerinde işçi temini hususunda büyük sıkıntılarla karşılaşmış ve köy menşeli işçiler devamlı endüstri işçisi olamadıkları gibi, işe istemiyerek gelmekte ve çalışma devreleri de çok kısa bulunmaktaydı. Bu suretle fabrikaların faaliyette bulunması daima çok sayıda yeni işçi alabilmekle mümkün olabiliyordu⁴⁷. O halde bütün iktisadî gelişme hareketine katılan ülkeler için bu tip işçi ile işe başlamak bir zaruret haline gelmekte, bu yüzden de ilk merhalede bu tip işçiler gelişme hızını frenleyen bir faktör rolü oynamaktadır.

Genel olarak Türkiye'de şehirleşmeye oranla sanayileşmenin kificatesiz kalışı yüzünden köylerden gelen işçinin kaderi esas itibarıyla işsizlik olmakta, bu durum büyük şehirlerde ve bilhassa İstanbul'da belirli bir durum almaktadır. Çiftbozanla başlayan bu akımı önlemeye yönelmiş tedbirlere rağmen çok kuvvetli tazyiklerde menşelerinden kopan bu insanları durdurmağa imkân bulunmamaktadır⁴⁸. Hemen hemen her zaman durum sathî olarak ele alınmış, sebeplere nüfuz etmek lüzumu duyulmadan hatta matbuat tarafından bile mesele mizah konusu edilmiştir. Bazıları bu hareketi önlemek için mevzuat çıkarılması teklifinde bulunmuş⁴⁹, işgücü tedkikleri yapan bir uzman ise, İstanbul'a gelenlerin İzmit'ten geri çevrilmesini teklif etmiştir⁵⁰. Şüphesiz bütün bu ve buna benzer teklifler bir fantezi olmaktan ileri gidememektedir. Şuurlu ve plânlı bir sanayi tesis yeri politikası ve teşebbüslerin dengeli dağılışı ve

47) LOCKWOOD, William W.; The Economic Development of Japan; Oxford University Press; London; 1955; s. 486.

48) ERGİN, Osman; İstanbul'da İmar ve İskân Hareketleri; Bırhaneddin Matbaası; İstanbul; 1938; s. 59.

49) ZAIM, Sabahattin; İstanbul Mensucat Sanayiinin Bünyesi ve Ücretleri; Sermet Matbaası; İstanbul; 1956; s. 303 de 1952 İstanbul Bölge Kalkınma Kongresinde üyelerden Hayri Dener'in fikri.

50) İşgücü uzmanı Dr. Drayer İstanbul'a işsiz akımını önlemek için şu teklifleri ileri sürmüştür :

1. Anadolu' dan İstanbul'a akın eden işsizlerin İzmit'ten içeri sokulmaması;

2. Diğer illere İstanbul'da iş olmadığı duyurulması;

3. Batı ülkelerinde olduğu gibi İstanbul'da yaşayanların tesbiti listelerde isimleri olmayanların İstanbul'dan dışarıya çıkarılması.

29.Nisan.1958 tarihli Milliyet Gazetesi.

"İtalya'da şehirleşmeye karşı 1928 senesinde bir kanun çıkarılmıştı. Bunda valilere şehirlere doğru olan muhacereti kontrol selâhiyeti verilmişti. Bu kanunun gerekçesinde şöyle bir cümle vardır : (Bu kanun şehre tehaçüm meselesini halletmek iddiasında değildir. Nasıl ki bekârlara konan vergi evlenmek meselesini halletmeği iddia etmemiştir)".

buna ilaveten biraz daha hız kazanması icap eden bir sanayileşme, meselenin hallinde daha büyük imkânlara sahip olacaktır.

Kaldı ki günümüzde şehirleşme önlenmeğe çalışılmak şöyle dursun ekonomik gelişmenin bir göstergesi ve dinamik bir faktörü olarak arzu edilmekte hattâ teşvik edilmektedir. Plânlı ekonomik gelişme döneminde kalkınma modeli sanayileşen ve şehirleşen bir toplum düzeni üzerine kurulmuştur. Bütün sosyal plânlama şehirleşen bir ülkenin problemlerine göre düzenlenmiştir. Böylece ekonomik gelişme ve sanayileşme şehirleşmeyi hızlandırırken, ayrıca şehirleşme de ekonomik gelişmenin itici bir faktörü olarak ortaya çıkmaktadır.
